

GESCHIEDENIS VAN DE PROTESTANTSE GEMEENTE TE BOXTEL

Ruud van Nooijen (auteur)
Frank van Doorn (tweede lezer)
27 juli 2015

Samenvatting

Reeds vóór het ontstaan (1588) van de Republiek der Verenigde Nederlanden hadden calvinisten gaandeweg steeds meer invloed gekregen. Zoveel, dat het daar na verloop van tijd gewoonte was geworden dat men Nederduits Gereformeerd ('Ware Religie') diende te zijn om een bestuurs- of openbare functie te mogen bekleden. Andere religies werden in de beleving van hun geloof gehinderd.

- *Pas na de Vrede van Münster (15 mei 1648) kon de Republiek der Verenigde Nederlanden haar macht ook in de zuidelijke gebieden, waaronder Brabant, volledig doen gelden. Brabant was grotendeels katholiek.*
- *Brabant mocht zichzelf niet langer besturen en werd zendingsgebied: het moest worden bekeerd tot de ware religie.*
- *Veel dominees (predikanten) en protestantse burgers van boven de rivieren kwamen naar Brabant om de bekering ter hand te nemen, alsmede bestuursfuncties en openbare ambten te gaan bekleden. De komst van dominees kon rekenen op veel weerstand. Niet zelden voelden de predikant en diens gezin zich zo bedreigd, dat ze bescherming vroegen, die overigens slechts sporadisch kon worden geboden.*
- *Katholieken raakten hun kerken kwijt aan de meestal zeer kleine protestantse gemeenschappen. Zij gingen 'ondergronds' en kerkten voortaan in huizen, later in zogeheten kerkeschuren of schuurkerken.*
- *In Boxtel was de situatie niet anders: de protestantse gemeente was en bleef klein. Men had (grote) moeite kerkgebouw en woning van de predikant te onderhouden en - nadat dit niet meer door de staat werd betaald - het traktement van de dominee op te brengen.*
- *De Boxtelse katholieken bleven hun geloof trouw. In de praktijk was er van tijd tot tijd sprake van onregelmatigheden ten opzichte van protestanten. Katholieken werden door de drossaard gepest door sluiting van hun schuurkerk.*
- *De weinige Boxtelse protestanten namen de grote Sint-Petruskerk in gebruik, die zij niet goed konden onderhouden. In februari 1684 stortte het schip in.*
- *In 1795, de start van de Bataafse Republiek, veranderde er veel. De Boxtelse katholieken kregen hun Sint-Petruskerk terug. Hendrik Verhees ontwierp in 1809 een nieuw kerkgebouw voor de protestanten dat december 1812 in gebruik werd genomen en heden nog steeds als zodanig in gebruik is.*

De oude Sint-Petrusbasiliek, die de protestantse gemeente in 1648 in gebruik nam, met rechts het door Hendrik Verhees ontworpen en in 1812 in gebruik genomen, zogeheten Lodewijkkerkje van de protestantse gemeenschap .

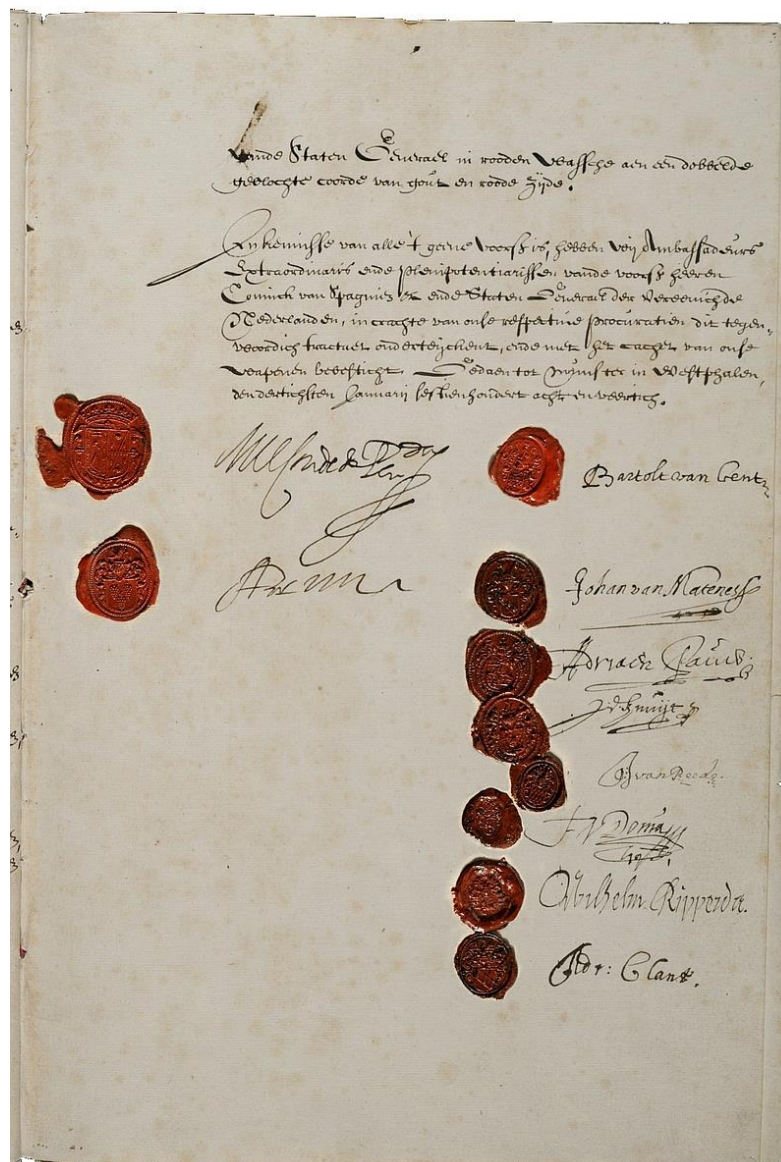
1. Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

In het jaar 1581 werd op woensdag 26 juli het Plakkaat van Verlatinghe ondertekend, waarbij de noordelijke Nederlandse provincies zich afscheidden van de macht van de katholieke koning Philips II van Spanje. In 1588 werd besloten dat men verder zou gaan als republiek.

Het bestuur werd gevormd door de Staten-Generaal die een stadhouder aanstelden: als het ware de hoogste ambtenaar van de Republiek. Dat werd de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1588-1795). In die tijd waren er tevens veel ontwikkelingen en strubbelingen op godsdienstig gebied. Door misstanden binnen de katholieke kerk waren al eerder afscheidingen ontstaan. Er ontstond niet één nieuwe kerk tegenover de Rooms-Katholieke Kerk, doch een aantal stromingen die wel worden aangeduid onder de gemeenschappelijke noemer 'protestants'. Een van die stromingen werd gevormd door de volgelingen van hervormer Johannes Calvijn: de calvinisten. Door hun goede wijze van organiseren en actieve opstelling, ook ten aanzien van het wereldlijk bestuur, verwierven zij na verloop van tijd steeds meer invloed binnen de jonge Republiek. In Nederland werd hun religie ook wel aangeduid als Nederduits Gereformeerd, of 'Ware Religie'. Zo was de situatie gegroeid dat, wilde men een bestuursfunctie of openbaar ambt bekleden, men tot deze geloofsrichting diende te behoren, dan wel zich er tot diende te bekeren.

Hoewel andere religies, waaronder ook andere protestante denominaties (religieuze richtingen) zoals de Lutherse en Doopsgezinde Kerk, alsmede Katholicisme en het Jodendom niet officieel werden verboden, werden ze in de praktijk het leven danig zuur, zo niet praktisch onmogelijk gemaakt.

De nog jonge Republiek was niet bij machte om het Spaanse juk onmiddellijk af te schudden. Zo ontstond een periode, die nadien werd aangeduid met de term Tachtigjarige Oorlog of De (Nederlandse) Opstand (1568-1648). In die periode ontstond, van 1609 tot 1621, het zogeheten Twaalfjarig Bestand. Hoewel het de bedoeling was om een vredesverdrag te sluiten aan het einde van genoemd bestand, lukte dit niet en de vijandelijkheden werden voortgezet tot de Vrede van Münster, die op 15 mei van het jaar 1648 werd gesloten.

Vrede van Münster

Pas na die vrede kregen de Staten-Generaal algehele zeggenschap over de zuidelijke delen: Staats-Vlaanderen, Staats-Brabant en Staats-Overmaas, die werden aangeduid als de Generaliteitslanden. Vanaf 1648 werden deze gebieden rechtstreeks door de Staten-Generaal aangestuurd.

Binnen dat Generaliteitsgebied waren er echter een aantal katholieke enclaves, die behoorden tot Het Heilige Roomse Rijk: daar hadden de Staten-Generaal geen zeggenschap over. Dat waren: het graafschap Megen, de heerlijkheden Bokhoven, Boxmeer, Ravenstein en de

Commanderij van Gemert.

We noemen deze gebieden, omdat ze in een aantal gevallen toevluchtsoorden werden, bijvoorbeeld voor katholieken die voor een katholiek priester wilden trouwen, of hun kinderen katholiek onderwijs wensten te laten volgen. Ook zijn er gevallen bekend dat kinderen (wezen), die dreigden terecht te komen in een protestants gezin, werden ontvoerd naar zo'n enclave en daar werden ondergebracht teneinde ze te behoeden voor (gedwongen) overgang tot de Nederduits Gereformeerde religie. Beperken we ons in dit verhaal verder tot Brabant dan zien we, dat er vanuit het (grotendeels protestantse) gebied van boven de grote rivieren een verhuizing op gang kwam van personen die gevolg gaven aan de opdracht om het katholieke zuiden te bekeren tot de ware religie: dominees of predikanten.

Anderen reisden af naar het zuiden om lucratieve openbare ambten (bijv. drossaard, postmeester, secretaris, vorster, onderwijzer) te gaan vervullen. Katholieken raakten hun vaak grote kerkgebouwen kwijt aan belijders van de ware religie, al was dat in veel gevallen slechts een handjevol Nederduits Gereformeerden.

Op bestuurlijk en regelgevend gebied kwamen er nieuwe plakaten (gedrukte bekendmakingen van overheidsmaatregelen). Er volgde zelfs een Echartreglement (18 maart 1656) dat uit een groot aantal artikelen bestond, waaronder een aantal strafbepalingen, indien men niet handelde conform het voorschrift. Iedereen werd verplicht zijn of haar huwelijk te laten registreren voor een predikant of dominee, dan wel de drossaard. Met ingang van 1 april 1660 volgde een ander voorschrift: het Reglement op de Politieke Reformatie van de Meierij van 's-Hertogenbosch. Hierin werd onder meer bepaald dat stads- of dorpsbesturen niet langer in herbergen mochten vergaderen en dat schepenen en personen die openbare ambten vervulden, van de ware religie behoorden te zijn. Ondernemende protestanten kwamen naar het zuiden om daar een bedrijf te beginnen. Enige daarvan kwamen in Boxtel terecht. Het tijdperk van de Republiek eindigde met de komst van Franse troepen, met in hun kielzog gevluchte Nederlandse patriotten: kort erna ontstond de Bataafse Republiek (1795-1801), met in 1798 de eerste echte grondwet: de Staatsregeling, waarin onder meer werd bepaald dat alle godsdiensten gelijk waren. Een van de additionele artikelen bij deze grondwet bepaalde dat, in het verleden genaaste kerken in handen dienden te komen van de religie met de meeste lidmaten. In Brabant was dat op de meeste plaatsen de Rooms-Katholieke Kerk.

2. Gevolgen voor Boxtel na de Vrede van Münster

Staten-Generaal en Classis¹ van 's-Hertogenbosch zetten haast achter het verzetten van de bakens in Brabant. In Boxtel werd als eerste dominee Johannes Aelstius junior aangesteld (geboren in 1620).² Hij nam zijn intrek in een groot pand, de Pastorije, een nu nog bestaand en aan Koppel gelegen, huis. Ook dat behoorde voordien tot de katholieke Sint-Petrus parochie. Aelstius begon op woensdag 13 september 1648 aan zijn zware taak en nam de grote Sint-Petruskerk in gebruik. Hij zou vier jaar in Boxtel blijven. Zijn onthaal in Boxtel zal niet vriendelijk zijn geweest. Van andere plaatsen - Geldrop bijvoorbeeld - is bekend dat de katholieken daar de koorden van de klokken afsneden, hun kerk afsloten, de sleutel

¹ Classis: regionale vergadering van een aantal gemeenten van een protestants kerkgenootschap. Hierboven staat de Provinciale Synode, met bovenaan de Landelijke of Generale Synode.

² Coenen, Jean, *Baanderheren. boeren & burgers*, Boxtel, Aeneas Uitgeverij, 2004. (blz. 262) / Langeraad, van, Lambregt Abraham - Visscher, Higo, *Biografisch woordenboek van protestantse godgeleerden in Nederland*, deel 1, Kemink & Zoon, Utrecht, 1907 (blz. 48).

weggooiden en het sleutelgat vol gesmolten lood goten...³ Ook in Boxtel waren er ordeverstoringen rond zijn aankomst. Reeds binnen twee maanden bedreigden katholieken in de kerk iedereen die het zou wagen over te stappen naar de nieuwe religie.⁴ Blijkens een aantekening door de Bossche Classis werd er zelfs later in diezelfde maand een moordaanslag op Aelstius gepleegd: *want het is soo verre gecomen dat men de predicanten des nachts in haer huys, als tot Boxtel, onlangs soeckt te vermoorden*. Tevens werd geconstateerd dat er in het Buxtelse (Clarissen)klooster nog steeds missen werden opgedragen die druk werden bezocht.⁵ Ook ontstonden er problemen tussen de dominee en de nieuwe drossaard: die was volgens Aelstius veel te meegaand ten opzichte van de katholieken.

Mede door het optreden van een aantal rechtlijnige predikanten en drossaards stonden katholieken en protestanten elkaar zo regelmatig naar het leven. Dat het in Brabant lang niet veilig was, moge blijken uit navolgende tekst die handelt over orde op zaken stellen in de vier kwartieren van de Meierij:

*des noot wesende de officieren met de stercke hant mochte bijgestaen worden tot defensie van de predicanten ende de gereformeerde religie ende voirts wanneer de predicanten enigen overlast soudén mogen comen te lijden de gantsche plaetse, uytgenomen die van de religie, voor den overlast t'sij bij daege t'sij bij nachte gedaen, sal moeten responderen.*⁶

Op diens eigen verzoek hadden de Staten-Generaal een landdrost aangesteld, Jan van Ravenswaaij, oud-kapitein in het Staatse leger. Die moest orde en rust herstellen in Brabant, waar men nog veel last had van allerhand rondtrekkend gespuis. Daartoe behoorde ook het beschermen van dominees. Van Ravenswaaij deed nog meer: meermalen was hij betrokken bij het sluiten van katholieke (schuur)kerken.⁷

In Buxtel bestond nog een Paepsche Latijnsche School. De Bossche Classis wilde dat deze *gereformeerd of gerenoveerd* zou worden.⁸ Buxtel telde in die tijd uitsluitend protestanten die in september 1648 naar het dorp waren gekomen: dominee, drossaard, secretaris, vorster (bode, gerechtsdienaar, ordebewaarder), onderwijzer, alsmede hun gezinsleden - voor zover gehuwd - en dat was slechts een handjevol. De Buxtelse Latijnse school werd derhalve gesloten. Dit schooltype leidde op voor verdere studie aan een universiteit. Er resteerde nadien alleen nog zoiets als een lagere school.

3. Onderwijs

Zoals we hiervoor reeds zagen was ook het onderwijs volledig in handen van de overheid en gebaseerd op de beginselen van de ware religie. De enige Buxtelse school was toen gelegen in

³ BHIC, 's-Hertogenbosch, Archief Classis 's-Hertogenbosch, toegangsnummer 254, Inventarisnr. 1, folio 405.

⁴ Coenen, Jean, *Baanderheren, boeren & burgers*, Aeneas Uitgeverij Buxtel, 2004 (blz. 262)

⁵ BHIC, 's-Hertogenbosch, Archief Classis 's-Hertogenbosch, toegangsnummer 254, inventarisnr. 1, folio 418.

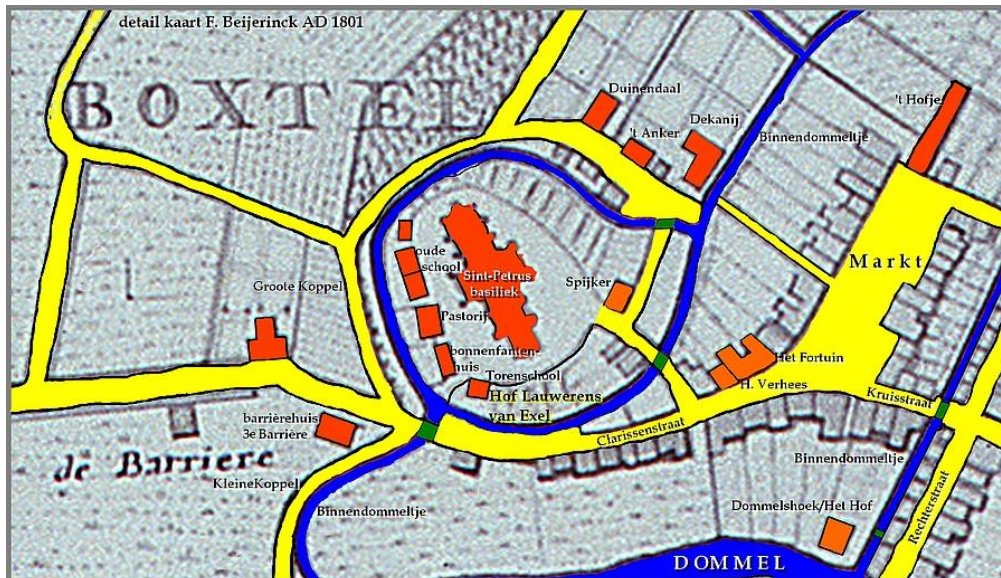
⁶ BHIC, 's-Hertogenbosch, Archief Classis 's-Hertogenbosch, toegangsnummr 254, inventaris nr. 1, folio 45.

⁷ Beerman, V.A.M. dr., *Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch van 1648-1946*, N.V. Boekdrukkerij 'Helmond', Helmond, 1946 (blz. 38-39).

⁸ BHIC, 's-Hertogenbosch, Archief Classis 's-Hertogenbosch, toegangsnr. 254, inventarisnr. 1, folio 22.

een, in slechte staat verkerend, gebouwtje aan de noordoostelijke rand van het kerkhof rond de Sint-Petruskerk: de Oude School. Daar lag ook de bescheiden woning van de schoolmeester, in de directe omgeving van de Pastorijs, de veel grotere en gerieflijke domineeswoning.

Op navolgend kaartje van het centrum van Boxtel, rond de Sint-Petruskerk, is die bebouwing aan de noordrand van het kerkhof nader aangeduid.

Er kwam een nieuwe protestantse schoolmeester, Jan Gerrits van Santen afkomstig uit het Duitse Xanten.⁹ In die tijd werden er nauwelijks eisen gesteld aan een onderwijzer. Opleidingen daartoe bestonden nog niet. Belangrijk werd geacht, dat hij de kinderen de Heidelbergse Catechismus bijbracht en goed psalmen leerde zingen. Als hij daarnaast ook nog in staat was de beginselen van lezen en schrijven bij te brengen, dan was men al blij. Was de meester daarenboven nog in staat zijn leerlingen te onderwijzen in rekenen, dan was dat mooi meegenomen. Onderwijzers kregen een karig loontje. Noodgedwongen vervulden ze zodoende meerdere functies: koster, grafddelver, kaarsenmaker, voorlezer, voorzanger, klokkenluider. Er bestond nog geen klassikaal onderwijs: ieder kind werkte aan eigen opdrachten. Er waren weinig leermiddelen en het uitdelen van lijfstraffen was gebruikelijk om kinderen in het gareel te krijgen die te weinig vlijt betoonden of te rebels waren. Regelmatig kwam het voor dat een onderwijzer werd ontslagen wegens dronkenschap of onbekwaamheid, dan wel wegens beide.

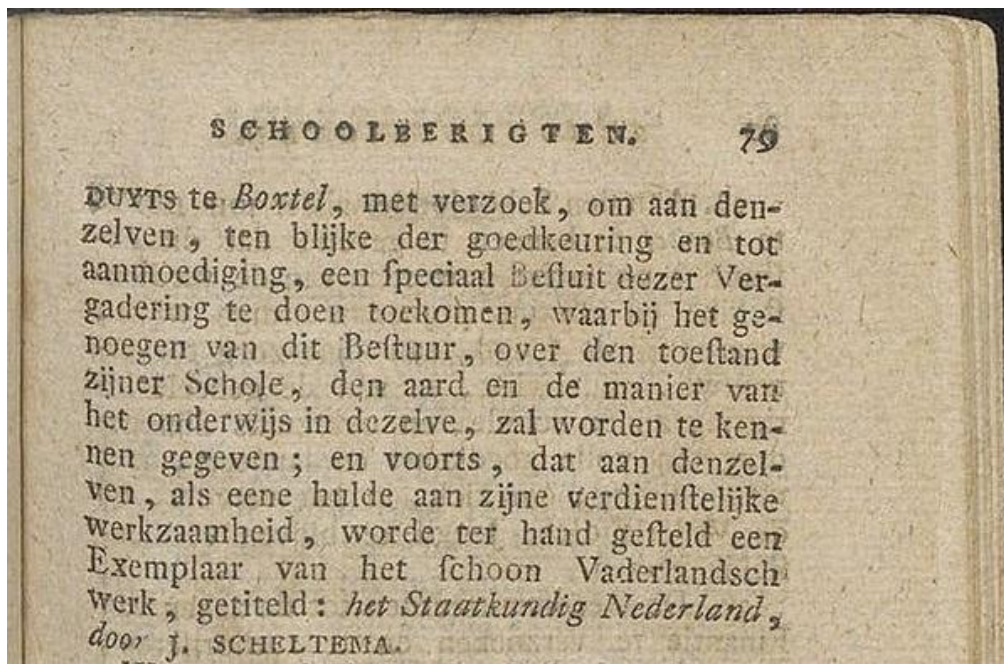
In veel protestantse kerken was een orgel taboe. Was het wèl toegestaan, dan was het nog maar de vraag of men het geld had om er een aan te schaffen. In Boxtel mogen we ervan uitgaan dat, toen de protestanten in Boxtel kwamen, er in de Sint-Petruskerk geen (bruikbaar) orgel meer aanwezig was. Onderdeel van een protestantse kerkdienst was de samenzang van psalmen. Om toch - zonder ondersteuning van een begeleidend instrument - maat te kunnen houden, was zo'n voorzanger zeer belangrijk. Het feit dat men een goede voorzanger was, vormde geenszins een garantie dat men tevens een goede onderwijzer was. Het omgekeerde ging uiteraard ook op. De functie van voorzanger werd vaak gecombineerd met die van voorlezer. De voorlezer had tot taak om de te zingen psalmen of gezangen aan te kondigen. Voorts las hij Bijbelteksten voor. Voor deze functionarissen was meestal vóór in de kerk een aparte zitplaats gereserveerd, zodat hij, voor het uitoefenen van zijn functie, in de meeste gevallen alleen maar behoefde te gaan staan.

⁹ Coenen, Jean, *Baanderheren, boeren & burgers*, Aeneas-uitgeverij Boxtel, 2004 (blz. 267).

Het behoeft geen betoog dat katholieken hun kinderen niet naar deze school wensten te laten gaan. Zo ontstonden bijscholen, waar katholieken hun kinderen onderwijs lieten geven door onderwijzers van de eigen religie. Onnodig te zeggen dat dit verboden was. Werd zo'n school ontdekt dan volgden sluiting en hoge boetes. De Boxtelse katholieken gingen 'ondergronds'. Aanvankelijk hielden ze hun kerkdiensten in huizen. Later ontstonden schuurkerken: gebouwen die uiterlijk in het geheel niet op een kerk maar op een (grote) schuur leken. In Boxtel ontstond omstreeks 1672 de belangrijkste en bekendste schuurkerk die heeft bestaan tot het jaar 1828. Hij stond op de Burgakker, op de plaats waar nu de voormalige Levensschool staat, thans in gebruik bij SintLucas. Deze schuurkerk was meermalen doelwit van maatregelen (sluiting) van de drossaard, van wie Jan Bowier in dit opzicht berucht was.

Johannes Duijtz was gedurende lange tijd - 38 jaar - onderwijzer in Boxtel. In 1784 werd hij aangesteld als schoolmeester tevens koster. Op zeker moment is hij gaan fungeren als voorlezer. Later was hij ook nog schepen in het dorpsbestuur en diaken in de kerkenraad. J. Bussé was een tijdlang ondermeester bij Duijtz. Bussé werd per 15 juni 1820 benoemd in Gerwen.¹⁰ In 1822 ging Duijtz met pensioen. Hij was toen drieënzeventig jaar oud. Het was Duijtz die meermalen klaagde over de slechte staat van zijn (Oude) School aan de rand van het kerkhof. Door de aanwas van leerlingen was het gebouwtje ook te klein geworden. Het dorpsbestuur liet uiteindelijk in 1792, in de onmiddellijke omgeving van de toren van de Sint-Petruskerk, een nieuwe school bouwen die al snel de toepasselijk naam Torenchool kreeg. De bouwkosten bedroegen 1.690 gulden. Bij de school lag een 'hof' of tuin die de onderwijzer kon worden benut voor het verbouwen van groente en dergelijk voor eigen gebruik. De school telde in 1830 omstreeks 250 leerlingen en werd toen vergroot. In 1869 werd de school verkocht aan het bestuur van de katholieke Sint-Petrusparochie. In de loop der tijd verloor het gebouw de functie van lagere school en werd het voor andere doeleinden gebruikt, waaronder gemeentelijke tekenschool, onderkomen voor militairen gedurende de Eerste Wereldoorlog en repetitielokaal voor de R.K. Gildenbondsharmonie. In 1923 werd het gebouw gesloopt, als onderdeel van het plan om de Sint-Petruskerk, die tussen 1918 en 1932 werd gerestaureerd, vrij te leggen.

¹⁰ Periodiek *Lagere Scholen in De Vereenigde Nederlanden voor den Jare 1820*, blz. 536.

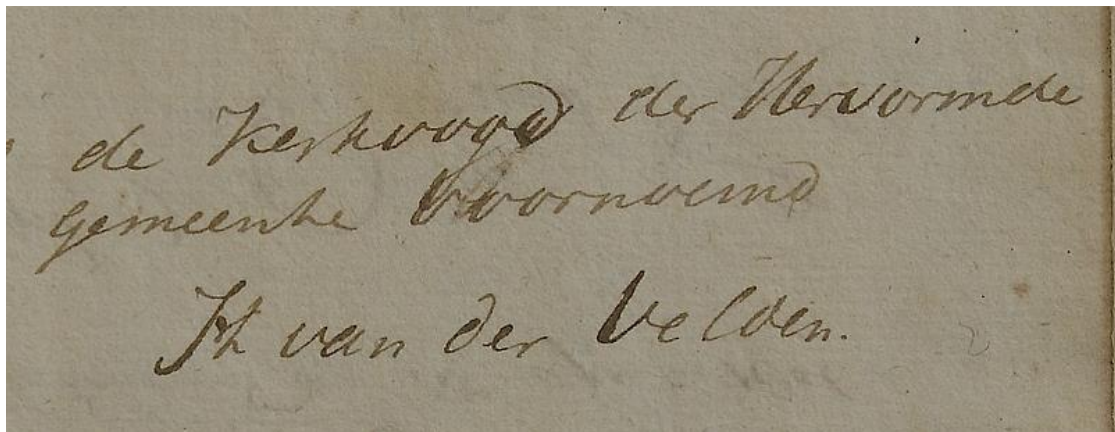
Duytz werd medio 1811 voor zijn voortreffelijke werk als onderwijzer te Boxtel bedacht met een cadeau.¹¹

De naam Duijtz wordt hier - foutief - met 's' geschreven. Duijtz werd per 19 juni 1822 opgevolgd door Hendrik van der Velden¹², een opmerkelijk man, geboren te Utrecht in 1796, die het onderwijs met hart en ziel was toegedaan. Ook hij maakte jarenlang deel uit van de kerkenraad als kerkvoogd en diaken. Bij zijn aanstelling in Boxtel gebeurde dat direct in de functie van Hoofd der Openbare School. Zelfs met die betrekking was het nog geen vetpot. In 1822 verdiende hij 200 gulden per jaar en dat was ruim dertig jaar later nog ongewijzigd. Dit is dan ook de reden geweest dat hij er andere baantjes bij moest doen, zoals klokkenluider van de protestantse kerk en het aangeven en bezorgen van overledenen. Daarmee verdiende hij zesendertig resp. zestig gulden op jaarbasis extra.¹³

¹¹ *Bijdragen betreffende den Staat en Verbetering van het Schoolwezen in Het Bataafsch Gemeenebest*, 1806, no. 8.

¹² *Voortgang*, Jaargang 17 (1997-1998), Stichting Neerlandistiek VU, Amsterdam.

¹³ *Voortgang*, Jaargang 17 (1997-1998), Stichting Neerlandistiek VU, Amsterdam.

Handtekening van Hendrik van der Velden van 9 augustus 1824 als kerkvoogd van de kerkenraad der Boxtelse protestantse gemeente.¹⁴

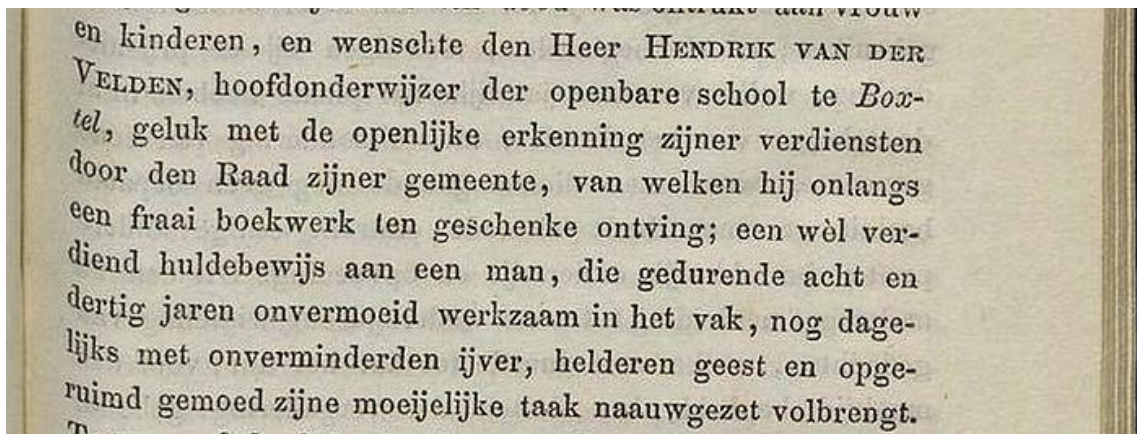
Hoofdinspecteur voor het onderwijs Wijnbeek was in 1835, en ook nadien, vol lof over Van der Velden, die een deftige manier van doen en een ondernemende geest had. Hij werkte kennelijk ook inspirerend op anderen, waaronder zijn kinderen, want enige dochters die ook een onderwijsopleiding volgden, begonnen een Franse meisjeskostschool in Zierikzee. Dit was een particuliere onderneming. Na een aantal jaren keerden ze weer terug in Boxtel en ondersteunden de predikant en de gemeente meermalen met schenkingen en legaten. Het graf van enige van Van der Velden's dochters is nog aanwezig op het kerkhof in de Clarissenstraat.

Rond 1830 ging de, evenals Van der Velden uit Utrecht afkomstige, Gerard Christiaan Mulder in Boxtel bij Van der Velden aan de slag als ondermeester. Op 8 juni 1840 trouwde Mulder in Utrecht en vestigde zich vervolgens in Nijmegen. Daar klom hij op tot schoolhoofd en kostschoolhouder. Ondanks zijn drukke werkzaamheden vond hij tijd om diverse schoolboeken te schrijven waarvan er een aantal meermalen werden herdrukt. Blijkens een rapportage van de schoolopziener aan Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant in 1844 had Mulder een goed voorbeeld gehad aan Van der Velden en had hij diverse ideeën van hem overgenomen.¹⁵

Van der Velden was niet alleen hoofdonderwijzer van de Openbare School (Torenschool): in 1835 begon hij in de Clarissenstraat ook nog een 'Fransche en Nederduytsche Kostschool'. De school stond open voor leerlingen van alle gezindten en bestond hoogstwaarschijnlijk nog in 1860. Hij combineerde zo zijn functie van hoofd van de Openbare Lagere School met die van directeur van een kostschool: een private onderneming. In kranten verschenen regelmatig advertenties waarin Van der Velden (hulp)leerkrachten zocht voor zijn internaat.

¹⁴ BHIC, 's-Hertogenbosch, Archief Prot. Gem. Boxtel 1657-1950, toegangsnr, 259, inventarisnr. 155, verslagen kerkenraadsvergaderingen.

¹⁵ Voortgang, Jaargang 17 (1997-1998), Stichting Neerlandistiek VU, Amsterdam.

Felicitaties van de schoolopziener aan Hendrik van der Velden in 1860.¹⁶

Hendrik van der Velden ging medio juli 1865 met pensioen. Hem werd een pensioen toegekend van 466 gulden op jaarbasis. Hij overleed te Boxtel op dinsdag 26 juli 1870.

In oktober 1882 opende een nieuwgebouwde bewaarschool aan de Breukelsestraat in de wijk Br(e)ukelen haar deuren: de Margaretha Bewaarschool. Het betrof hier een private school, gebouwd door de Diaconie van de protestantse Gemeente. De eerste en enige leerkracht, tevens directrice, was Hermina Johanna Stevenson. De school stond tevens open voor kinderen van andere gezindten en begon met dertig leerlingen. Een tijdlang werden er in het geouw ook naailessen gegeven. In 1916 werd het gebouw al niet meer gebruikt als school. Tengevolge van de mobilisatie, vanwege de Eerste Wereldoorlog, werd de ruimte voor vijf gulden per week verhuurd aan militairen van het 1e Regiment Cavalerie. Nadien werd het aan anderen verhuurd. In 1925 werd het pand gekocht door slager Sterrenburg. Omstreeks 1952 kwam het in handen van slager De Windt. Het pand werd omstreeks 1980 gesloopt.

Op 6 juli 1953 kwam de Stichting Hervormd Onderwijs Boxtel tot stand. Daarna volgde bouw en opening - in 1955 - van de Hervormde (lagere) School aan Rond uutje. Er werd les gegeven volgens de denkbeelden van Peter Peterson (Jenaplan).¹⁷ Nadien wijzigde de naam in Molenwijkschool. Medio oktober 1980 werden de statuten gewijzigd. Tengevolge van allerlei ontwikkelingen in de maatschappij werd toen de naam Stichting Hervormd Onderwijs Boxtel gewijzigd in Stichting Oecumenisch Onderwijs Boxtel.

¹⁶ Periodiek *Lagere Scholen in het Koninkrijk der Nederlanden voor den Jare 1860*.

¹⁷ Jenaplan - geen beschermde titel - school is een vorm van algemeen bijzonder onderwijs. Er wordt gewerkt met zogeheten basisactiviteiten: spreken, spelen, werken en vieren. Dat gebeurt in stamgroepen, bestaande uit kinderen van verschillende leeftijd.

School Molenwijk te Boxtel, 1988.

4. Lange tijd geen eigen kerkenraad

Protestantse gemeenten hebben een eigen bestuur, bestaande uit dominee, alsmede een aantal lidmaten die functies vervullen als ouderling en diaken. Tegenwoordige benamingen zijn ook wel kerkvoogd of kerkrentmeester. Tezamen vormen zij de kerkenraad. Zij regelen alles wat betrekking heeft op een goede gang van zaken met betrekking tot de gemeente: diensten, begrafenissen, onderhoud, financiële positie, zorg voor armen en behoeftigen. Met dit laatste zijn de diakenen belast. Leden van een kerkenraad worden gekozen. Viel de keuze op jou, dan was het niet gepast - tenzij er zwaarwegende bezwaren bestonden - dit te weigeren. Om een kerkenraad te kunnen formeren moesten er voldoende capabele lidmaten zijn. In Boxtel waren die gedurende lange tijd - maar liefst 123 jaar - niet in voldoende mate voorhanden. Pas tijdens de kerkenraadsvergadering van 21 november 1777 werd, bij aanwezigheid van een deputatie van de Bossche Classis, de eerste kerkenraad van de Buxtelse protestantse gemeente geïnstalleerd.

5. Dominees

De ene dominee bleef kort, de andere relatief lang. We kunnen ze onmogelijk allemaal noemen. Van enige melden we een bijzonder voorval. Tussen 1794-1805 was er een predikantloos tijdperk. Het was de tijd dat de Republiek der Verenigde Nederlanden aan haar einde kwam en er een tijdperk aanbrak van toenemende Franse invloed. Het voortbestaan van de Buxtelse protestantse gemeente hing toen aan een draadje: het aantal lidmaten was erg teruggelopen en de financiële situatie was ronduit slecht te noemen. Nadien

zou er nog een periode zonder predikant volgen: van 9 juli 1912 tot 12 november 1915.

Johannes Aelstius (Van Aalst)

Johannes was de zoon van een ex-katholieke priester die later leraar klassieke talen aan de Latijnse School te 's-Hertogenbosch en predikant was. Johannes Aelstius was de eerste predikant die door de Bossche Classis in september 1648 in Boxtel werd aangesteld. Hij bleef tot het jaar 1652 (vier jaar).

Timotheus Rolandus (Roelandsz)

Rolandus volgde Aelstius op in 1652 en zou blijven tot 1657 (vijf jaar). Rolandus was kennelijk een moeilijk man. In Boxtel kreeg hij het aan de stok met onderwijzer Jan Gerrits van Santen, wiens huis pal naast de Pastorije lag. In 1656 liet Rolandus een secreet (toilet)bouwen, pal naast de voordeur van de onderwijzer. Deze was daar bepaald niet blij mee. De ruzie werd beslecht doordat onderwijzer Jan Gerrits van anten moest verhuizen naar een nieuwe standplaats... In Boxtel kreeg dominee Rolandus ook ruzie met organist Gerard van Riet en de koster.¹⁸ Nadien kreeg hij, in zijn nieuwe standplaats Helvoirt, ruzie over een reparatie aan de omheining rond zijn predikantswoning.

In de periode dat Rolandus in Boxtel verbleef, gebeurde er nog iets opmerkelijks. Hij had een zoon, Jacobus¹⁹, die zich op 21-jarige leeftijd bekeerde tot het katholieke geloof, zelfs tot priester werd gewijd en tenslotte als missionaris in den vreemde zou sterven. Het hoeft geen betoog wat deze gebeurtenis in Boxtel en zeker in huize Rolandus, teweeg bracht. Vader Timotheus verklaarde voor het Buxtelse dorpsbestuur dat zijn zoon, door toedoen van katholieke priesters in Boxtel, tot zijn *doolinghe* was gebracht. In Boxtel leeft dit stukje geschiedenis voort in de vorm van het Jacob-Roelandslyceum aan de Grote Beemd.

Abraham Hosius (Hoos)

Hosius was predikant te Boxtel van 1702 tot 1735 en vervulde die functie derhalve gedurende 33 jaar: de langste periode van alle Buxtelse predikanten. In de tijd dat Hosius predikant te Boxtel was werd een van zijn diensten verstoord. Op zondag 12 augustus 1714 ging hij in de Sint-Petruskerk voor tijdens een kerkdienst van 10 tot 11 uur. Er drong een groep personen de kerk binnen die op de grond begon te stampen, luidkeels sprak, lachte en danste. Hosius trachtte de ordeverstoorders te manen om de kerk te verlaten, echter zonder succes. Daarop werd de, eveneens in de kerk aanwezige, zuster van de dominee zo kwaad, dat ze haar bank uitvloog en de onverlaten toevoegde *Gij schobhonden en vagebonden, gij zult daar geen liedje van dichten*, met andere woorden: jullie zullen daar geen plezier aan beleven. Daarop verliet de groep de kerk. Wellicht waren ze op de hoogte dat de drossaard die dag niet in de kerk aanwezig was...²⁰

Jacob Hendrik Ross

Ross was de eerste predikant die in Boxtel werd aangesteld na afloop van het predikantloos tijdperk tussen 1794-1805. Hij moet wel zeer gedreven zijn geweest om onder die omstandigheden naar Boxtel te komen: een gemeente zonder kerk doch met financiële problemen. Ross bleef tot 1821 predikant in Boxtel. Hij kon op zondag 20 december 1812 het nieuwe 'Lodewijkkerkje' aan de Clarissenstraat in gebruik nemen.

¹⁸ Coenen, Jean, *Baanderheren, boeren & burgers*, Aeneas Uitgeverij, 2004 (blz. 267)

¹⁹ **Jacobus Rolandus**, gereformeerd gedoopt Oude kerk te Amsterdam op 20 januari 1633, overleden in Brazilië na 1658. Jacob raakte bevriend met het gezin van voormalig schout **Richard van Vlierden**. Jacobus besloot in 1654 toe te treden tot de katholieke kerk. Hij vetrok nadien naar Rome en werd in 1658 in Mechelen toegelaten tot de Jezuïtenorde. Hij werd missionaris en verbleef in Portugal en Brazilië.

²⁰ Mosmans, Alphons G.J., bijlage bij *Onze Kerkklokken*, 12e jaargang, 25 november 1927.

David Stolk

Hij was de laatste Buxtelse dominee die bewoner van de Pastorije was. Hij woonde en werkte in Buxtel tussen 1982 en 1994.

Corrie Terlouw

Zij is - parttime - dominee in Buxtel vanaf 2007, de eerste vrouwelijke predikant in deze gemeente. Zij is ook de eerste dominee van PKN.²¹

6. Schip Sint-Petruskerk stort in

Zoals hiervoor werd beschreven, werd de katholieke Sint-Petruskerk - zonder betalen van schadevergoeding - genaast door de eerste protestanten in Buxtel. Zij waren niet in staat dat grote gebouw voldoende te onderhouden. Zo kon het gebeuren dat in de avond van dinsdag 26 februari in het jaar 1684, tussen 19.30 en 20.00 uur de buik (het schip: het deel van een kerk tussen toren en dwarsschip) van deze, dan reeds eeuwenoude kerk, onder donderend geraas instortte. Dat moet zijn gebeurd tot grote schrik van onder meer dominee Samuel de Wael en zijn gezin, die pal aan de rand van de noordzijde van het kerkhof woonde. Men was niet in staat het gebouw te restaureren.

Buxtel met de rivier de Dommel en Sint-Petruskerk met ingestort schip.

Nadien nam men het oostelijke deel van de kerk met het daarin gelegen koor in gebruik. Het gapende gat, ontstaan door het instorten van het schip, werd gedicht door het optrekken van een muur.

²¹ PKN = Protestantse Kerk Nederland. Samenwerkingsverband, bestaand per 1 mei 2004. Grootste protestantse geloofsgenootschap in Nederland. Bestaande uit: Nederlands Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerk en de Evangelisch-Lutherse Kerk,

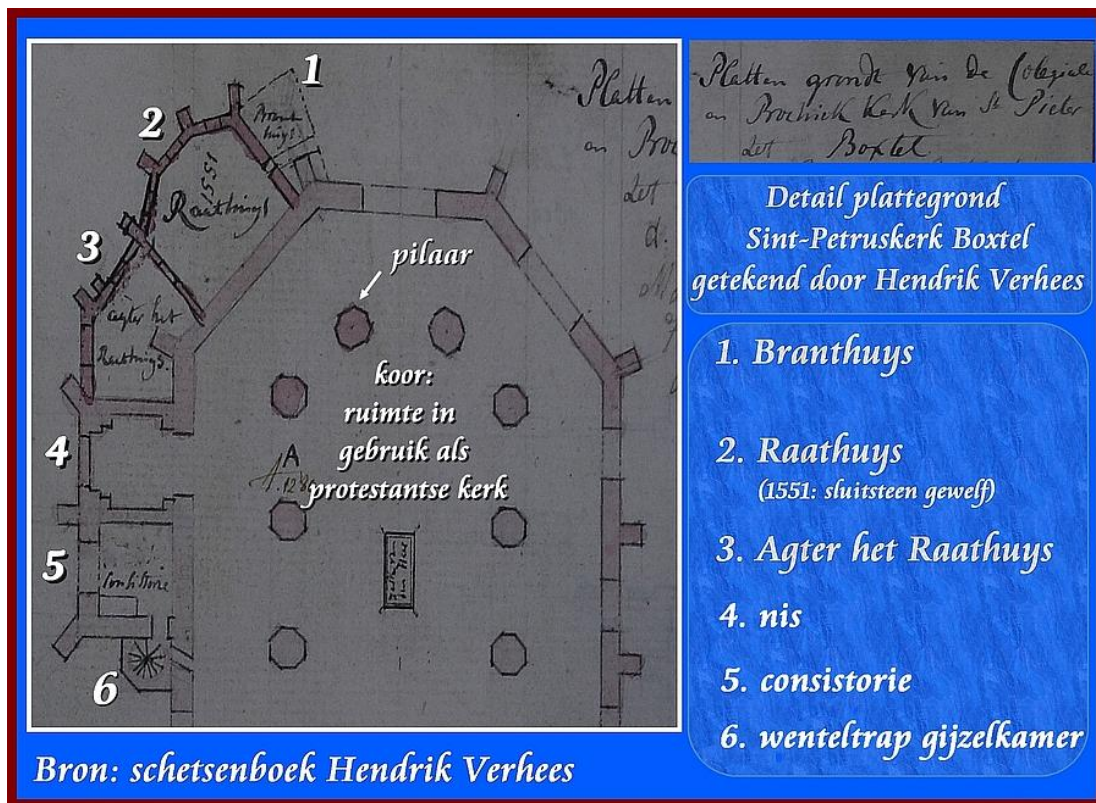
Tengevolge van de Politieke Reformatie mocht er op zeker moment niet langer door het gemeentebestuur worden vergaderd in een herberg. Boxtel had geen geld om een eigen raadhuis te laten bouwen. Toen is een deel, aan de uiterst oostelijke zijde, van de kerk als zodanig in gebruik genomen. Het raadhuis werd gevormd door de ruimte die we thans kennen als Heilig-Bloedkapel. Deze was toen nog door een muur afgescheiden van de rest van de kerk en vanaf het Kerkhof toegankelijk door een nu nog aanwezige deur. Die ruimte werd voordien nog aangeduid met *gerwecaemere* (gerfkamer): omkleedruimte voor de geestelijkheid.

De ernaast gelegen ruimte, die we thans kennen als misdienaarssacristie, was door een deur met het raadhuis verbonden en vormde de werkruimte van de (gemeente)secretaris. Omdat die ruimte erg hoog was en men ook nog ruimte moest vinden voor het gemeentearchief, werd daar een houten zolder getimmerd, bereikbaar met een trap: ook deze is nu nog aanwezig. Genoemde ruimtes hadden toen vierkante ramen, ten teken van profaan (wereldlijk) gebruik. Aan de noordoostelijke zijde was, op een verdieping, een gijzelkamer aanwezig, die thans nog bestaat en is te herkennen aan het vierkante raam met tralies aan de binnenzijde.

Er was ook nog een gevangenkelder aanwezig onder het raadhuis, doch die was donker en vaak zo vochtig dat hij niet goed bruikbaar was. Het Boxtelse dorpsbestuur is op hiervoor beschreven wijze gehuisvest geweest van 1657 tot 1823, het jaar waarin begonnen werd met de restauratie (1823-1827) van de Sint-Petruskerk, teneinde deze weer bruikbaar te maken voor de katholieken.

Een bijeffect van het geringe aantal protestanten in Boxtel was - naast het niet kunnen formeren van een kerkenraad - dat het vaak onmogelijk bleek om een dorpsbestuur (drossaard, president-schepen, schepenen) samen te stellen louter bestaande uit belijders van de voorgeschreven 'ware religie.

De Staten-Generaal ontkwamen er niet aan hun eisen op dit punt te verzachten. Zo werd de tekst van het desbetreffende plakkaat gewijzigd in die zin dat, mocht in enige gemeente het getal der protestanten te gering zijn om een voltallig dorpsbestuur te formeren, men er toe over mocht gaan ook 'modeste' (gematigde) katholieken tot (president-)schepen te benoemen. Zo is Hendrik Verhees, die we later nog tegenkomen, meermalen schepen en zelfs president-schepen en loco-drossaard geweest.

Noordoostelijk deel Sint-Petruskerk Boxtel.

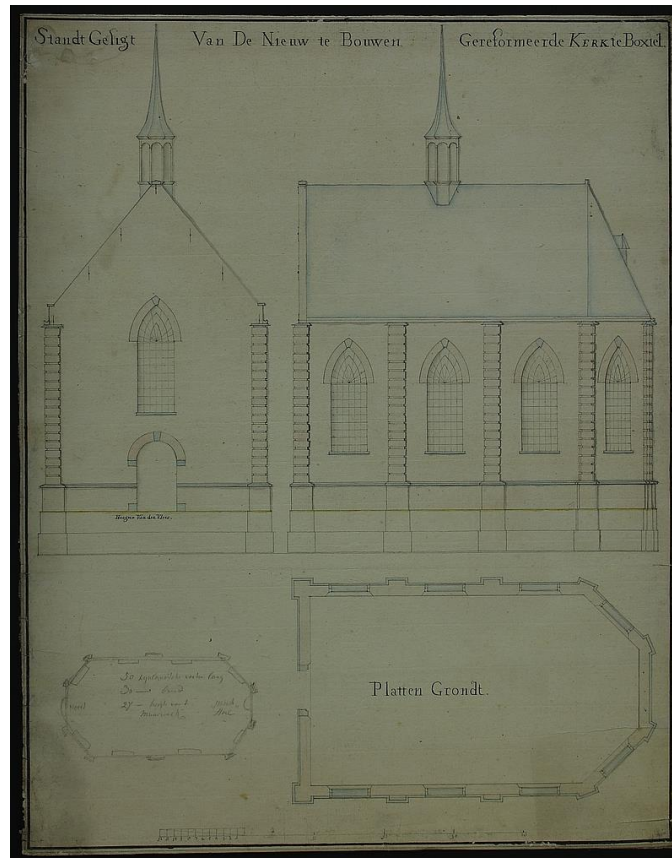
7. Bataafse Republiek: er ging een andere wind waaien.

In 1795 ontstond de Bataafse Republiek. Alle godsdiensten werden gelijkwaardig verklaard. De Boxtelse katholieken kregen hun inmiddels sterk vervallen Sint-Petruskerk terug. Door de bouwvallige toestand van deze kerk was het gebouw door niemand te gebruiken: katholieken noch protestanten. De katholieken hadden in ieder geval hun schuurkerk nog aan de Burgakker, maar de protestanten stonden letterlijk op straat. Als tijdelijke (nood)oplossing stelde Antonij Hermanus Helbach, lidmaat en oud-diaken, een ruimte in zijn woning aan de Clarissenstraat (huidige locatie: nr. 22: voormalig notariskantoor) ter beschikking. Men ging daar ter kerke van omstreeks 1 oktober 1798 tot 30 maart 1800.²² Helbach verhuisde naar 's-Hertogenbosch en zodoende moest men andermaal op zoek naar kerkruimte.

Die vond men in het oude jachthuis, gelegen op het binnenplein van kasteel Stapelen. Daar verbleef men van 30 maart 1800 tot 20 december 1812. Protestantse kerkgangers klaagden in die tijd dat hun kerk wel erg afgelegen lag. In het jaar 1809 zitten we in de periode van het koninkrijk Holland, toen een jongere broer van de Franse keizer, Louis, als koning Lodewijk Napoleon over Nederland regeerde (1806-1810). Medio april 1809 maakte de koning een reis door Brabant. Daarbij werd, zij het kort, een bezoek gebracht aan Boxtel. Uitvloeisel van dit bezoek was dat de koning een bedrag van 7.000 gulden in de vorm van assignaten (Franse waardepapieren op basis van geconfisqueerde kerkelijke bezittingen) aan de Boxtelse protestantse gemeente schonk voor de bouw van een nieuwe kerk. Kort erna werd een stuk grond aan de Clarissenstraat aangekocht: den hof van Lauwerens van Exel, gelegen

²² BHIC, 's-Hertogenbosch. Archief NH-Gemeente Boxtel 1657-1950, toegangsnr. 259, inventarisnr. 155, verslag kerkenraadsvergadering 16 april 1801.

tusschen de School en 't Klijn Dommeltje. Men betaalde er 200 gulden voor.²³ De katholieke Buxtelaar Hendrik Verhees kreeg opdracht een ontwerp voor het nieuwe godshuis te maken. Diens bouwtekeningen bleven bewaard.

Een van de bewaard gebleven bouwtekeningen van Hendrik Verhees (BHIC).

Verhees was een duizendpoot die op veel gebied kennis en kunde bezat er ook werkzaam in was. Zo heeft hij als aannemer meermalen onderhoud gepleegd aan Sint-Petruskerk en Pastorijs. (Meer weten over Verhees? Zie: www.hendrikverheesboxtel.nl)

8. Een eigen kerkgebouw

Realisatie van de nieuwe kerk ondervond grote tegenslagen. Zo bleek door geldontwaarding dat bij het inwisselen van de assignaten er nog slechts 5.400 gulden beschikbaar was. Er ontstond onenigheid met de aannemer. Het bouwplan werd aangepast: het gebouw werd iets kleiner en lager. Tevens werden materialen van mindere kwaliteit gebruikt. Ter plekke moest worden geheid. Zo kwam het kerkje op negentig houten palen te staan. Op zondag 20 december 1812 ging dominee Ross voor in de eerste dienst in zijn nieuwe kerkgebouw. Door de bouw van het kerkje raakte onderwijzer Duijtz zijn 'hof' kwijt. Hij kreeg daarvoor een compensatie van vijf gulden per jaar.

In de loop der jaren was er regelmatig sprake van periodiek onderhoud en grotere ingrepen. In de jaren tachtig van de twintigste eeuw ontstonden scheuren in de kapconstructie. Eind 1990 werd door architect Piet Snijders, daarbij geholpen door een aantal jongemannen uit de

²³ BHIC, 's-Hertogenbosch. Archief NH-Gemeente Buxtel 1657-1950, toegangsnr. 259, inventarisnr. 155 verslag kerkenraadsvergadering d..d. 14 oktober 1809.

protestantse gemeente, een onderzoek ingesteld. Zo werden langs de buitenmuur diepe sleuven gegraven, waardoor de oorspronkelijke fundering en heilpalen met kespen (houten planken op heilpalen) bloot kwamen te liggen. Duidelijk werd dat de waterstand, waarschijnlijk door de demping van het voorheen in de directe nabijheid liggende Binnendommeltje, was verlaagd waardoor de heilpalen droog waren komen te staan. Dit had geleid tot verrotting van het hout.

Er werd een restauratiecommissie in het leven geroepen met Evert van Gelder als voorzitter. Deze moest, behalve voor de technische kant, ook zorgen voor voldoende financiële middelen. De restauratie zou 750.000 gulden gaan kosten. Dat geld kwam er en zo vond in 1995 en 1996 de meest recente restauratie van het historische gebouw plaats.

Belangrijkste onderdeel van de herstelwerkzaamheden was zonder meer het aanbrengen van een nieuwe vloer en - met toepassing van een speciale techniek - het opnieuw aanbrengen van funderingspalen in de grond. Tevens kreeg het eveneens gerestaureerde torentje een nieuw klokje afkomstig van de kapel van het voormalige Ursulinenklooster aan de Baroniestraat. Een mooie vorm van oecumene! Gelijktijdig met het kerkgebouw werd ook het kerkhof heringericht en werden de graven gerestaureerd. Het kerkgebouw is Rijksmonument.

Protestantse kerkje met kerkhof uit 1812, Clarissenstraat 18, Boxtel

9. Nieuw orgel

In 1954 kreeg het kerkje, na in de periode daarvóór een reeks harmoniums te hebben versleten, een heus pijporgel, gebouwd door de Fa A.M.Olieman uit Rotterdam. Het was een elektropneumatisch instrument met 9 registers (stemmen), 2 manualen en een vrij pedaal. Medio oktober 2010 was het instrument toe aan dure herstel- en intoneerwerkzaamheden. Men kwam tot de conclusie dat het geen goede investering zou zijn. Kerkenraad en organist Hans van der Haagen kregen informatie dat in het Groningse Onnen een kerk gesloten was

en dat het orgel te koop was. Er kwam een orgelcommissie, andermaal met Evert van Gelder als voorzitter. Men bekeek het orgel, een in 1985 gebouwd Pels & Van Leeuwenorgel, opus 886. Men raakte enthousiast. En er kwam ook de wens bovendien om het instrument behalve voor zangbegeleiding tevens geschikt te maken voor het houden van orgelconcerten. Daarvoor zou het nodig zijn twee extra registers bij te plaatsen, hetgeen ook een aanpassing van de orgelkas vergde. Daarenboven wilde men de - nog uit blank hout bestaande orgelkas - laten verven. Uiteindelijk kreeg men het nodige bedrag - ruim € 90.000 - bijeen en zo zorgde Pels & Van Leeuwen in 's-Hertogenbosch voor vervoer naar hun Bossche atelier. Daar werd het instrument gereviseerd, de kas aangepast en er werden twee extra registers ingebouwd. Adviseur bij dit alles was de Bossche organist Jacques van den Dool. Begin 2012 begon de montage in Boxtel. Bij het intoneren (instellen van de gewenste klankkleur) van het instrument betrof adviseur en organist Jacques van den Dool zijn Buxtelse collega's Kees van Houten en Jan Verhoeven. Donderdag 29 maart 2012 werd het nieuwe instrument in gebruik genomen tijdens een feestelijke bijeenkomst.

Interieur kerkgebouw met het nieuwe Pels & Van Leeuwenorgel

10. Consistorie

Aanvankelijk was er zelfs te weinig geld om het kerkje te bouwen, nadien nauwelijks geld voor uitbreiding in de vorm van een consistoriekamer (ruimte voor vergaderingen van de kerkenraad). In de loop der tijd zijn er aan de zuidzijde van het kerkje drie verschillende ruimtes aangebouwd geweest. De eerste dateert van het jaar 1863 en werd gerealiseerd met een subsidie van het Provinciaal Subsidie- en Reservefonds. In hetzelfde jaar werd ook een eerste 'orgel' (harmonium) in de kerk geplaatst. Het was een schenking van de Rotterdamse zakenman H.H. Roelofs Heijermans. De consistoriekamer werd in 1906 afgebroken en vervangen door een groter exemplaar. Deze consistorie maakte einde jaren vijftig van de twintigste eeuw plaats voor een grotere ontmoetingsruimte die de naam De Schakel kreeg. Deze werd januari 1960 in gebruik genomen. Nadien ontstonden plannen voor een andere ruimte. Deze werd gerealiseerd in 2007. Het nieuwe pand kreeg een doorzichtige verbinding met de kerk in de vorm van een geheel glazen corridor en werd op 6 september 2007 in gebruik genomen.

11. Nieuwe functies voor kerkgebouw

Bij de laatste restauratie werden de banken verwijderd. Nadien staan er losse stoelen die zonodig kunnen worden verwijderd. De intieme ruimte wordt regelmatig – naast kerkdiensten - gebruikt voor onder meer kunstexposities, concerten, lezingen, kunstmanifestaties. Sinds juni 1997 vervult het gebouw tevens de functie van Huis der Gemeente. Door die officiële kwalificatie is het niet uitsluitend mogelijk om er als protestant je kerkelijk huwelijk te laten inzegenen: ongeacht iemands (on)geloof kan men er tevens terecht voor het sluiten van een burgerlijk huwelijk. Nu niet meer voor de drossaard, doch voor een ambtenaar van de burgerlijke stand.

12. Pastorijs

Vóór 1648 behoorde de Pastorijs, een nog bestaand pand op het adres Koppel 2, tot de katholieke kerk. Volgens een kerkmeester zou het in 1545 in handen van de katholieken zijn gekomen. In 1653 werd het verbouwd.²⁴ Dit huis is tussen 1648 en 1994, met een onderbreking tussen 1783 en 1787 toen het na een zware storm ernstig was beschadigd, steeds woning van de dominee geweest.

Op zondag 3 augustus 1783 trof een hevig onweer Boxtel. Daarbij raakte onder meer de Pastorijs ernstig beschadigd. Het werd aangekocht door Marten Bowier, zoon van oud-drossaard Jan Bowier en in 1878 door hem weer verkocht aan de protestantse gemeente. Sinds 1995 is het in particuliere handen. Bij de teruggave van voormalig katholieke kerkgebouwen (1798) zou dit pand in eerste instantie ook worden teruggegeven aan de katholieken. Om onduidelijk gebleven redenen is die beslissing nadien teruggedraaid. Rond de Sint-Petruskerk lag in vroeger tijden de Koppelloop, een tak van de zogeheten Binnendommeltjes, gegraven kanalen die gevoed werden door de Dommel en er ook weer in uitmondde. Ter hoogte van de Pastorijs liep deze waterloop ter hoogte waar nu het trottoir ligt. De huidige voorzijde van het pand lag tot 1827 naar de Sint-Petruskerk gericht, zodoende hoefde de dominee slechts een korte weg naar zijn kerk af te leggen. Aan de andere zijde van de Pastorijs lag immers de Koppelloop, als afsluiting van de tuin aan de toenmalige achterzijde. Er liep toen aan die zijde van het kerkhof een pad, want aan de noordzijde van de kerk lagen toen achtereenvolgens het Bonnefantenhuis, de Pastorijs, de woning van de schoolmeester en de Oude School.

De Oude School en onderwijzerswoning werden omstreeks 1860 gesloopt. In 1792 werd tussen Sint-Petrustoren en de toenmalige rand van het kerkhof een nieuwe school gebouwd die al snel de naam Torenchool kreeg. Die school alsmede het Bonnefantenhuis zijn in 1923 gesloopt in het kader van de restauratie van de Sint-Petruskerk (1918-1932) onder leiding van de architecten Cuypers²⁵, waarbij men het plan had de kerk vrij te leggen: ontdoen van storend geachte bebouwing in de directe omgeving. Onderdeel van dit plan was zelfs om de Pastorijs en het protestantse kerkje met kerkhof voor dit doel op te kopen en af te breken. Gelukkig was het bedrag dat de protestantse gemeente vroeg zo hoog, dat de Sint-Petrusparochie dit onderdeel van het vrijleggingsplan liet varen.

²⁴ Coenen, Jean, *Baanderheren, boeren & burgers*, Aeneas Uitgeverij Boxtel, 2004.

²⁵ De restauratie werd begonnen onder leiding van dr. **Pierre (P.J.H.) Cuypers** (1827-1921) uit Roermond. Hij voerde reeds in 1867 in deze kerk restauratie uit: het vervangen van raamharnassen. Pierre overleed tijdens deze restauratie. Pierre sr. werd in Boxtel terzijde gestaan door zijn zoon **Jos (J.Th.J.) Cuypers** en kleinzoon **Pierre Cuypers jr.**, beiden eveneens architect.

Pastorie aan Koppel te Boxtel

De huidige (zichtbare) voorkant van dit oude huis was tot 1827 (het jaar dat de katholieken hun gerestaureerde Sint-Petruskerk weer in gebruik namen) de achterzijde, begrensd door het aan de straatkant liggende Binnendommeltje met de naam Koppelloop. De dominee die hier toen woonde, wendde zich toen letterlijk af van wat voorheen zijn kerk was geweest.

13. Kerkhof

Bij de bouw van het kerkje werd de ruimte die overbleef van het aangekochte perceel in gebruik genomen als kerkhof. Op dit kerkhof is nog het graf aanwezig van een adellijke officier (kapitein), die in augustus 1831 deelnam aan de Tiendaagse Veldtocht tegen de Belgen: (Freiherr) Ludwig George von Hartitzsch. Zijn vrouw en dochter - beiden katholiek - zijn begraven in het nog bestaande kapelletje, op het kerkhof ronde de Sint-Petrusbasiliek. Zij waren de laatste bewoners van Huize Duinendaal.²⁶

Het kleine kerkhof bij de kerk bood voldoende ruimte tot het jaar 1912.²⁷ In de periode ervoor is het enige malen bedreigd geweest met sluiting in verband met nieuwe wetgeving op het gebied van begraven, een vervolg op het verbod om in kerken zelf te begraven. In 1912 kon men door een anonieme schenking op de Selissenwal een stuk grond aankopen waar op een deel de nieuwe begraafplaats *Rustoord* werd aangelegd. Deze is tot op heden nog in gebruik. Bij de ingang verrees later een woning getooid met de naam *Rustoord* en bestemd voor de beheerder van de begraafplaats.

²⁶ Eekelen, van Christ, *De laatste bewoners van Huize Duinendaal*, Heemkundekring Boxtel, 2011.

²⁷ BHIC 's-Hertogenbosch, Archief Prot. Gem. boxtel 1657-1950, toegangsnr. 259, inventarisnr. 156, verslag kerkenraadsvergadering d.d. 25 januari 1912.

Begraafplaats Rustoord aan Rondutje, aangelegd in 1912.

14. Groei gemeente

Uit het verslag van de eerste kerkenraad in 1777 weten we dat er toen, naast koster, vorster enz. ongeveer 16 tot 18 lidmaten waren. Boxtel en Esch vormden toen één protestantse gemeente.

In 1779 waren er in Boxtel 2.513 katholieken tegenover 51 hervormden.²⁸ In 1813 werd gemeld dat de gemeente was gegroeid ten gevolge van de aanwezigheid van papierfabriek en Franse Kostschool.

Op 3 juni 1822 telde men 215 hervormde zielen, waarvan 87 lidmaten. De komst van een Brigade der Koninklijke Marechaussee in 1819, alsmede de aanleg van diverse spoorlijnen vanaf 1865, waardoor Boxtel uit kon groeien tot een belangrijk knooppunt op dit terrein, droegen eveneens sterk bij tot de groei van de Boxtelse protestantse gemeenschap.

Het verslag van de kerkenraadsvergadering van 17 juni 1832 meldde dat de gemeente 119 zielen telde, waarvan 57 lidmaten. Dominee Petrus van Dugteren tekende daarbij aan dat het grootste deel van zijn gemeente bestond uit werknemers van de papierfabriek.²⁹ Vervolgens meldt het kerkenraadsverslag van 5 september 1874 dat de gemeente 200 zielen telt, waarvan de helft behoort tot het spoorwegpersoneel.

In de eerste gemeentegids van Boxtel uit 1925 staat een tabel met het aantal lidmaten door de jaren heen. We noemen daaruit:

1879 (alle spoorwegverbindingen zijn gereed): 248 personen
1889: 371 personen
1919: 406 personen
1920: 449 personen.

²⁸ Dorenbosch, P., *de boxtelse St.-PETRUS*, boek I (blz. 65), Stichting Red de Toren, Boxtel, 1983.

²⁹ BHIC, Archief NH-Gemeente Boxtel 1657-1950, toegangsnr. 259, inventarisnr. 155.

15. Betekenis protestantse gemeente voor Boxtel

Boxtel was van oudsher een sterk agrarische gemeente. In de 18e eeuw kwamen daar weverijen bij en ook klompenindustrie. In de loop der tijd zijn er een aantal protestantse ondernemers geweest die bedrijven begonnen waarvan de Buxtelse werkende bevolking profiteerde. We denken hierbij aan de familie Van Hoogerwou: weverij en houtwerf, de familie Velsen die in Kleinder Liempde een papierfabriek begon, alsmede een drietal heren - C.G. Feuilleateau de Bruyn, C.F. Hoevenaars, J.J. Brest van Kempen - die in 1802 de eerste Noord-Brabantse papierfabriek begon in een watermolen op het Smalwater aan het Gareneindje (nu Molenstraat).

Namen van notarissen als Van den Ham en Niemann waren andere prominente protestanten in Buxtel. De emancipatie van onder andere katholieken bracht niet uitsluitend een 'schoolstrijd' (het recht scholen te mogen stichten op basis van een geloofsovertuiging, met financiële steun van de overheid) mee, er ontstond in Brabant, op kleine schaal, zelfs zoiets als een notarissen- en ontvangersstrijd. Nog zeer lang ná 1795 waren in veel Brabantse dorpen en steden de notaris, (gemeente)ontvanger (belastingen) en onderwijzers van protestantse origine. Dat leverde de overheid - die benoemingen goedkeurde - keer op keer forse kritiek op.

16. Processieverbod

Toen er met de Staatsregeling van 1798 godsdienstvrijheid kwam kropen onder meer de katholieken langzaam uit hun schulp. In oude bedevaartplaatsen ontstond weer een openlijke verering in de vorm van bedevaarten en processies die steeds meer belangstellende gelovigen trokken. Zo ook in Buxtel, waar vanaf 1380 de verering van het Heilig-Bloedwonder was ontstaan. Ruim vóór genoemd jaar droeg de katholieke priester Eligius van den Aker in de Sint-Petruskerk de mis op waarbij hij tijdens de consecratie (moment waarop brood en witte wijn veranderen in lichaam en bloed van Christus) de kelk met witte miswijn omtstootte. De wijn vloeide uit over de witte altaarkleden die rood kleurden. De hevig geschrokken priester nam de altaarkleden mee en trachtte ze - tevergeefs - door te wassen te ontdoen van de ontstane rode vlekken. Hij deed daarop de kleden in een kistje en bewaarde ze gedurende de rest van zijn leven. Op zijn sterfbed vertelde hij het indertijd met de miswijn gebeurde aan zijn biechtvader. Dit vormde het begin van kerkelijk onderzoek hetgeen uitmondde in erkenning als wonder en het toestaan van verering ervan. Er is sprake van dat vóór aanvang van de Reformatie in Brabants er jaarlijks rond drievuldigheidszondag wel zo'n 40.000 pelgrims in Buxtel verbleven. Gedurende de reformatieperiode verbleven de Buxtelse Heilig-Bloeddoeken wisselend op diverse locaties, doch uiteindelijk belandden ze in het Belgische Hoogstraten. In 1924 kwam een van de doeken (het corporale) terug naar Buxtel. Gaan we terug naar het einde van het Ancien Régime, dan zien we dat na 1798 die verering in Buxtel weer opbloeit. Nationaal gezien vreesde het protestantse deel van de natie dat ze langzamerhand zou worden overheerst door katholieken. Op zeker moment is in de Tweede Kamer zelfs het voorstel gedaan om Noord-Brabant en Limburg als 'katholieke thuislanden' te bestempelen. Met andere woorden: daar zouden dan alle katholieken moeten (gaan) wonen. Protestantse denominaties zijn veel minder uitbundig in hun geloofsbeleving dan katholieken. Veel protestanten maakten dan ook bezwaar dat katholieken op de openbare weg hun geloof beleden in de vorm van bedevaart en/of processie. Hoewel tegen de zin van Thorbecke zelf werd in 'zijn' grondwet van 1848 een artikel opgenomen dat in de volksmond de naam 'processieverbod' meekreeg. In de uitwerking van het desbetreffende artikel zijn de bepalingen diverse keren gewijzigd en aangescherpt. Zo mocht vanaf zeker moment een geestelijke niet langer als zodanig gekleed op straat verschijnen (openbaar terrein). Tot hun eigen verbazing gold dat ook voor dominees. Ook openbare uitingen van geloofsbeleving waren verboden.

Toen in Boxtel in 1924 één van de Heilig-Bloeddoeken terugkwam, werd in de directe omgeving van de Sint-Petruskerk het processiepark aangelegd, dat aanvankelijk werd gebruikt om de Bloedprocessie te houden. Al gauw bleek de toeloop zo groot dat men toch door de straten ging trekken. De maatschappelijke verhoudingen waren intussen dermate gewijzigd, dat het nog nauwelijks tot protesten van protestantse zijde, laat staan het opmaken van een proces-verbaal door politie of marechaussee, leidde. Landelijk gezien heeft handhaving van dit artikel, tussen 1848 en 1983, slechts enige malen tot - heftige - botsingen geleid. Langzamerhand werd het een dode letter. Toch zou het nog duren tot 1983 totdat de bepaling uit de grondwet verdween. De voormalige tegenstellingen tussen protestanten en katholieken in Boxtel bestaan sinds de ontzuiling niet meer. Religie speelt ook in steeds minder zaken een (prominente) rol. Toch is het nog niet eens zo heel erg lang geleden dat men, wilde men bijvoorbeeld een baan als verkoopster bij Vroom & Dreesmann krijgen, van onbesproken gedrag en praktiserend katholiek moest zijn. Bij een ander bedrijf diende men van protestantsen huize te zijn. Wie kranten uit bijvoorbeeld de eerste helft van de twintigste eeuw napluist en daarbij de advertentiepagina's ter harte neemt, kan zelf kennisnemen hoe vaak die eis inzake de religie werd vermeld.

Bronnen:

- Henk Beijers Archief Collectie.
- Dorenbosch, P., *de boxtelse St.-PETRUS*, Stichting Red de Toren, Boxtel / Stichting Hartje Boxtel, boek I en II, 1983, 1986.
- Coenen, Jean, *Baanderheren, boeren & burgers*, Aeneas-uitgeverij Boxtel, 2004.
- BHIC, 's-Hertogenbosch, Archief Protestantse Gemeente Boxtel 1657-1950.
- Pel, Hans (J.A.), *Economische bedrijvigheid in transitie, Boxtel in de negentiende en twintigste eeuw*, Stichting Zuidelijk Historisch Contact, Tilburg, 1994.
- Foto's: © Ruud van Nooijen